

що тут має місце взаємодія представницького органу і суду. Нерідко використання процедури імпичменту передбачається у зв'язку зі вчиненням певних кримінальних злочинів, хоча підставами для цього звичайно є досить невизначені дії, сформульовані як «порушення конституції» тощо. Процесуально імпичмент певною мірою подібний до судової процедури. Однак головним змістом відповідальності у порядку імпичменту є політична оцінка дій відповідних осіб.

Бібліографічний список

1. Конституции государств Европы: В 3 т. / [под общ. ред. Л. А. Окунькова]. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 1. – 818 с.
2. Конституции государств Европы: В 3 т. / [под общ. ред. Л. А. Окунькова]. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 3. – 790 с.
3. Там само.
4. Там само.

В статье рассматриваются коллективная и индивидуальная разновидности политической ответственности правительства в современных странах. Вопрос их взаимосвязи обычно не регламентируется в праве и отнесен к области реальной политики.

In the article the collective and individual varieties of political government liability in modern countries are examined. The question of their intercommunication usually is not regulated in a right and attributed to the sphere of the real policy.

Стаття надійшла до редколегії 21.03.2014

УДК 321.011

Мазур Т. І., НУ «ОЮА»

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ

Досліджуються основні підходи до визначення змісту державного суверенітету, розкриваються поняття та ознаки державного суверенітету як політико-правового явища, аналізуються різні тлумачення сутності суверенітету.

Проблема державного суверенітету з самого початку її концептуальної постановки у історії була предметом багатоглибкого вивчення філософів, політологів, конституціоналістів, істориків та теоретиків права тощо. Кожна сфера знань має і застосовує свої підходи і методи дослідження та визначення суверенітету, проте

спільною рисою для них є необхідність доведення змін у розумінні цього складного явища на сучасному етапі. Належне усвідомлення сутності та змісту реалізації суверенітету є однією з необхідних умов розбудови народом України власної держави, проведення її зовнішньої та внутрішньої політики.

Мислителями минулого і сучасності запропоновано безліч визначень суверенітету, які, так чи інакше, несуть в собі відбиток політичної ситуації певної епохи і ідеологічних уподобань вчених, і нерідко суперечать один одному. Звідси випливає, що необхідно запропонувати таке поняття суверенітету, яке було б застосовне до характеристики держави будь-якого типу, форми, на будь-якому історичному етапі.

Підставою опанування зазначеної проблеми суспільними науками є те, що суверенітет, втілюється в різних формах, його реалізація обумовлюється багатьма чинниками зовнішнього та внутрішнього, об'єктивного та суб'єктивного характеру. Теорія і практика суверенітету, в свою чергу, суттєво впливає на інші політико-правові явища, призводить до їх трансформації, модифікації, обмеження. Це потребує ґрунтовних досліджень поняття і сутності суверенітету, його ознак та форм реалізації, місця і значення у системі політичних та юридичних категорій.

Питання про поняття суверенітету держави є дискусійним, оскільки «суверенітет», як будь-який термін, запозичений з іноземної мови, має неоднозначне тлумачення. Слово «суверенітет» походить від латинського «*suverenus*» (володар) і означає «повновладдя». Вказується, що даний термін походить від французького «*souverainete*» – верховна влада [13, с. 466]. Володіючи суверенітетом, державна влада самостійно видає загальнообов'язкові для усіх членів суспільства правила поведінки, визначає і забезпечує єдиний правопорядок, права і обов'язки громадян, посадових осіб, державних, партійних, громадських органів та організацій. У ширшому розумінні суверенітет виступає необхідною політико-правовою характеристикою держави і є важливою політичною та юридичною умовою її існування як територіальної цілісності. «Советский энциклопедический словарь» трактує словосполучення «суверенітет держави» як незалежність держави у зовнішніх і верховенство у внутрішніх справах. Важливим є те, що повага суверенітету – основний принцип сучасного міжнародного права і міжнародних відносин, закріплений у Статуті ООН та інших міжнародних актах [14, с. 1279]. Укладачі «Універсального словника енциклопедії» визначають «суверенітет» як рису, притаманну державі, яка полягає у незалежності від інших держав та самостійності у врегулюванні внутрішніх проблем; елементи суверенітету: контроль

за територією, незалежність, вільний від зовнішнього втручання політичний, соціальний та економічний устрій [17, с. 1302]. Іншими словами, державний суверенітет трактується як верховенство держави на своїй території і її незалежність у міжнародних відносинах. Так, верховенство держави означає, що в межах чітко визначеної території діє тільки одна публічна влада, якій підпорядковується все населення і яка визначає повноваження усіх державних органів і посадових осіб. Незалежність держави в міжнародних відносинах – це її непідпорядкованість будь-якій зовнішній владі, владі інших держав, що виявляється у праві вільно проводити свою внутрішню і зовнішню політику. Суверенітет тісним чином пов'язаний з державною владою, що має як реальні підстави, так і зовнішнє оформлення. Також і суверенітет має як політичний, так і юридичний вимір.

Якщо провести аналіз визначень суверенітету, запропонованих вченими-юристами і політологами, то в них переважно спостерігається одностороння політична або юридична позиція, що не дозволяє об'єктивно розуміти зазначене явище. Але суверенітет являє собою політико-правове явище, де політична і юридична сторона перебувають у нерозривному зв'язку, і це необхідно враховувати при визначенні поняття суверенітету.

Теоретичною та джерельною базою вивчення державного суверенітету є праці теоретиків Нового часу: Ж. Бодена, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Г. В. Ф. Гегеля, Г. Гроція, Н. Макіавеллі, Ж. Ж. Руссо, а також прихильників найпоширенішого в сучасних умовах підходу до проблеми визначення державного суверенітету – реалістів, зокрема, М. Вебера, Г. Моргентау, Р. Арона, К. Волтца, Г. Кіссінджера і лібералістів Ф. Фукуями, М. Каплана, Р. Арона, Дж. Розенау та ін. Сьогодні проблема державного суверенітету є предметом вивчення багатьох науковців як зарубіжних, так і вітчизняних. Варто виділити дослідження С. Краснера, Я. Кларка, Д. Хелда, Ж. Мере С. Алексеева, А. Барабанова, М. Ільїна, Е. Кузнецової, В. Лебедевої, М. Марченка, В. Цибульського, В. Василенка, А. Дмитрієва, Г. Тункіна, В. Шевцова та ін.

У контексті цього питання варто зазначити, що вперше використав сам термін «суверенітет» Ж. Боден. Він визначив суверенітет як, по суті, абсолютну владу, що належала монархові та поширювалася на всіх підданих. Ж. Боден не припускав наявності будь-якої іншої влади в державі або поза нею, вищої за владу монарха. Визнаючи цю владу невідчужуваною, автор наголошував на її залежності від «божественного права» та підпорядкованості йому. У праці «Шість книг про республіку» він сформулював поняття суверенітету та виклав учення про суверенітет, що стало підґрунтям для наступних нау-

кових досліджень цього поняття [2]. Ж. Боден не вважає суверенітет державної влади геть необмеженим. Суверенітет є абсолютним лише в діяльності державної влади.

Першим послідовником Ж. Бодена був Т. Гоббс, який ототожнював суверенітет з владою одноособового володаря, влада якого немає жодних правових меж, вважав, що суверенітет – це вища і абсолютна влада, владарювання над особами і майном підданих. Ця влада ні від кого не залежить і стоїть вище будь-яких людських законів, не підпорядкована їм, оскільки закони видаються і змінюються нею самою [4, 140]. Як і Т. Гоббс, Б. Спіноза ототожнював державу з особою властителя і бачив державну владу абсолютною і неподільною, без будь-яких обмежень перенесену на правителя і не пов'язану ніякими законами. У його розумінні ця верховна влада є вищим природним правом на все [15, 317]. А межі влади визначаються самою природою права і могутністю держави, розумною необхідністю.

Г. Гроцій, визначаючи суверенітет як вищу владу, незалежну юридично від будь-якої іншої людської влади, допускає обмеження суверенітету не тільки правом природним, Божественними й іншими законами, що походять не із велінь вищої людської влади, а з позитивного права, встановленого договором та ставить питання про обмеження влади міжнародним правом [5, 124]. Дж. Локк заперечує саме поняття необмеженої влади. Верховна влада у нього не абсолютна, оскільки абсолютизм несумісний з державним порядком. У державі всі повинні підпорядковуватись законам, навіть влада монарха обмежена законом та правами громадян [8, с. 326].

Розвиток поглядів Дж. Локка продовжив Ш. Монтеск'є в праці «*De l'esprit de lois*» (1748 рік), який слідом за Б. Спінозою розглядає концепцію свободи, передусім політичної, як мету діяльності держави. Ш. Монтеск'є, як і Дж. Локк, вбачає у поділі влади засіб її забезпечення [10, с. 164].

Вагомий внесок у дослідження державного суверенітету вніс Г. Еллінек. Він визначав його як здатність держави до «виняткового правового самовизначення». [7, с. 363]. Суверенна державна влада, на його думку, означає владу, що не знає над собою жодної вищої влади; вона є в той же час незалежною й верховною владою. Перша ознака виявляється переважно зовні, у стосунках суверенної держави з іншими державами, друга – у внутрішніх відносинах з особами, які входять до складу держави [7, с. 347]. Державний суверенітет передбачає здатність, юридично не пов'язаної зовнішніми силами, державної влади до виключного самовизначення, а тому самообмеження шляхом встановлення правопорядку, на основі якого діяльність держави набуває правового характеру [7, с. 463].

М. І. Палієнко зазначає, що вища незалежна, правова, територіальна влада держави має межі свого владарювання, оскільки ні всесвітньої, ні абсолютної правової влади на землі немає, та визначає суверенітет як виключне правове самозобов'язування і самовизначення держави або виключне самовизначення своєї компетенції у своїй державній сфері та у своїх територіальних межах [11, с. 478-479].

Теорія суверенітету збагачується новими поняттями та явищами, значний обсяг досліджень має як суто теоретичні висновки, так і практичні результати, що є досить важливим в умовах розбудови України як правової, демократичної, соціальної держави. Як зазначає С. С. Алексєєв, суверенітет – один з показників досконалості держави, того, що вона стає розвинутою. На сучасній стадії цивілізації суверенітет – невід'ємна властивість держави [1, с. 33]. Державний суверенітет – «незалежність державної влади від будь-якої іншої влади усередині країни і поза нею, виражена в її винятковому, монопольному праві самостійно і вільно вирішувати усі свої справи» [1, с. 34]. Г. І. Гункін стверджує, що «абсолютного суверенітету не може бути взагалі, а сам суверенітет не означає необмежену свободу дій» [16; с. 47]. На думку В.А. Василенка, «у своєму прояві суверенітет існує лише як відносна категорія, яка обмежена внутрішнім та міжнародним правом» [3; с. 23].

Підсумовуючи цей історичний екскурс, можемо дійти висновку, що «абсолютність» суверенітету в політико-правовій думці була зумовлена: по-перше, фактичним отождошенням суверенітету і влади, держави і влади, що уособлювалась монархом (у прихильників монархічної держави) чи народом (у Ж.-Ж. Руссо), і, по-друге, у зв'язку з тлумаченням суверенітету як якісної характеристики влади держави, неподільності якої і розумілась суверенітетом. Питання про обмеженість (відносність) суверенітету виникли внаслідок протиставлення права природного і позитивного та у зв'язку з необхідністю обмеження влади правом взагалі й утвердженням прав людини зокрема, а також у зв'язку з розвитком міжнародного права. З огляду на це можемо стверджувати, що в жодній сучасній державі немає суверенітету як абсолютної необмеженості державної влади, оскільки влада завжди залежна від суспільства, в якому вона реалізується. Тому верховенство держави щодо суспільства має відносний характер її верховенство і незалежність при здійсненні внутрішньої політики знаходиться в тих межах, які встановлює їй суспільство, народ своєю явною чи неявною згодою, схваленням

Суверенітет – це необхідний ознака держави, який визначається в єдності політичного змісту, що складається в можливості носія верховної державної влади незалежно, самостійно формувати, а також

здійснювати свою волю, і юридичної форми, що означає закріплення властивостей суверенітету в системі законодавства, структурі та компетенції органів державної влади. Основним вихідним положенням, який визначає сутність суверенітету як політико-правового явища є політико-юридичний характер державного суверенітету, який означає, що державний суверенітет має як юридичну, так і політичну сторони, які в своїй єдності і формують поняття суверенітету. Вони співвідносяться як форма і зміст де формою виступає юридичний суверенітет, а змістом – політичний. Суверенітет є необхідним атрибутом держави, необхідним елементом держави. Держава може бути таким тільки при наявності суверенітету, а суверенітет у свою чергу існує тільки в рамках держави.

Значним кроком на шляху забезпечення державного суверенітету України є Декларація «Про державний суверенітет України», прийнята 16 липня 1990р. Верховною Радою УРСР. Декларація проголосила державний суверенітет України на всій її території, передбачивши політичні, економічні та правові гарантії суверенної України. Основні положення Декларації знайшли своє віддзеркалення в чинній Конституції України. Державний суверенітет, характеризується як верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади у межах національної території, а також як незалежність і рівноправність Української держави у зовнішніх відносинах. Як випливає з тексту Декларації, державний суверенітет України було визначено одночасно у двох аспектах – внутрішньому (верховенство державної влади у своїй країні) та зовнішньому (незалежність у зовнішньополітичній сфері). Фактично проголошуючи метою прагнення «створити демократичне суспільство, виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини... і визнаючи необхідність побудови правової держави», Декларація визначила основи державного суверенітету і державного ладу, який було утверджено в Україні після прийняття Акта проголошення незалежності України.

Політичний зміст і юридичну форму державного суверенітету умовно можна позначити як «політичний суверенітет» і «юридичний суверенітет» відповідно. При цьому необхідно відзначити, що самостійного значення зазначені терміни, не мають і не є по суті різними видами суверенітету. Політичний суверенітет означає реальну забезпеченість політичної влади, пануючої в межах певної держави, матеріальними і ідеальними ресурсами, що дозволяє самостійно формувати свою волю і виражати її в правових нормах. Суверенітет в даному сенсі практично розчиняється в законодавстві, і окремі правові норми містять певний його фрагмент. Наприклад, конституція країни

визначає основи держави, встановлює положення про приналежність влади, систему органів влади, політичну систему і т.д., тобто виражає суверенітет як якийсь набір необхідних атрибутів, необхідних державі для визнання його таким.

Юридичний і політичний суверенітет перебувають у діалектичній єдності і взаємодії. Зв'язок проявляється в тому що юридичний і політичний суверенітет нерозривно пов'язані, і зміна одного елемента тягне реконструкцію іншого. Це означає те, що всяке вираз державної волі має бути формально виражено. Коли в суспільстві складаються фактичні відносини, які не збігаються із закріпленими законом нормами, запускається процедура легітимації цієї зміни, порядок якої прописаний в законодавчих актах. Однакові формальні властивості суверенітету декількох держав не обов'язково передбачають ідентичне політичний зміст їх суверенітету. Якщо проаналізувати політико-правову складову суверенітету існуючих держав, то можна зробити висновок про те, що юридична форма державного суверенітету може бути схожою у деяких з них, однак політичний зміст буде різним. У взаємодії політичного і юридичного суверенітету переважають різноспрямовані тенденції, так, як форма прагне до стійкості, а зміст – до зміни. Це означає те, що політичні взаємодіями боротьба соціальних груп і політичних сил робить необхідним зміна правового порядку, устрою держави, а юридичні, документи, що визначають державний лад прагнуть до стійкості.

Найбільш сприятливою для збереження і розвитку суверенітету держави ситуацією є відповідність політичного і юридичного суверенітету. В разі відповідності форми змісту досягається найбільша ефективність розвитку існуючої системи. Якщо система законодавства і державні інститути будуть безпосередньо пов'язані з носієм суверенітету, будуть адекватно і своєчасно реалізовувати його волю, то це зніме соціальну напруженість і сприятиме розвитку всіх сфер суспільно-політичного життя. Державний суверенітет як політико-правове явище набуває нового значення в умовах глобалізації та розвитку європейських інтеграційних процесів. Суверенітет на сьогодні залишається невід'ємною характеристикою державної політики у внутрішньому та міжнародному аспектах.

Бібліографічний список

1. Алексеев С. С. Государство и право / С. С. Алексеев. – М., 1994. – 192 с.
2. Боден Ж. Шесть книг о государстве // Антология мировой политической мысли. В 5-ти т. – М., 1999. – Т. 2. – С. 689-695.
3. Василенко В.А. Международно-правовые санкции / В.А. Василенко. – К. : Вища шк., 1982. – 230 с.

4. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского // История политических и правовых учений : хрестоматия / под ред. О. Э. Лейста. – М., 2000. – 512 с.
5. Гроций Г. О праве войны и мира // История политических и правовых учений : хрестоматия / под ред. О. Э. Лейста. – М., 2000. – 512 с.
6. Декларація про державний суверенітет України // ВВР України. – 1990. – № 31. – С. 429.
7. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек ; отв. ред. И. Ю. Козлихин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 752 с.
8. Локк Д. Два трактата о правлении // История политических и правовых учений : хрестоматия / под ред. О. Э. Лейста. – М., 2000. – 512 с.
9. Марченко М. Н. Государственный суверенитет : проблемы определения понятия и содержания / М. Н. Марченко // Правоведение. – 2003. – № 1. – С. 186-197.
10. Монтеск'є Ш. Про дух законів // Монтеск'є Ш. Вибрані твори. – М., 1995. – С. 290.
11. Палиенко Н. И. Суверенитет. Историческое значение идеи суверенитета и ее правовое значение / Н. И. Палиенко. – Ярославль, 1903. – 591 с.
12. Политология: Хрестоматия / сост.: М. А. Василик, М. С. Вершинин. – М. : Гардарики, 2000. – 843 с.
13. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко... В. С. Ковальський (кер.) та ін. / В. С. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
14. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 1600 с.
15. Спіноза Б. Богословско-политический трактат / пер. с лат. М. Лопаткина. – Мн., 1998. – 528 с.
16. Тункин Г.И. Право и сила в международной системе / Г. И. Тункин. – М. : Междунар. отношения, 1983. – 199 с.
17. УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / гол. ред. ради М. Попович. – К. : Ірина, 1999. – 1551 с.

Исследуются основные подходы к определению содержания государственного суверенитета, раскрываются понятия и признаки государственного суверенитета как политико-правового явления, анализируются различные трактовки сущности суверенитета.

In the article fundamental approaches to determining the content of state sovereignty are studied, concepts and elements of state sovereignty as a political and legal phenomenon are revealed, different approaches to essence of national sovereignty are analyzed.